

Povezanost mudrosti i ekološkoga obrazovanja kao odgovor na ekološku krizu i klimatske promjene

MARIJA SERTIĆ*

• <https://doi.org/10.31823/d.31.4.2> •

UDK: 373(497.5):502.12*504.03 • Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 1. srpnja 2022. • Prihvaćeno: 30. studenoga 2023.

Sažetak: Rad obrađuje višedimenzionalni koncept mudrosti na temelju kojega se razvija struktura zasebnoga novoga predmeta u osnovnim i srednjim školama. Ekološko obrazovanje i mudrost kao jedan od ključnih odgovora za konstruktivno sučeljavanje s globalnom ekološkom krizom, osobito klimatskim promjenama. Kultivacija mudrosti, posebno pomoću ekološkoga obrazovanja, nužan je odgovor na ekološku i klimatsku krizu, koje su ponajprije etička kriza i kriza čovjekova morala. Rad je podijeljen u dva dijela. Prvi dio oblikuje višedimenzionalni koncept mudrosti – kao kognitivni proces, kao krjepost i kao osobno dobro – koji nam pomažu spoznati kako naša prosuđivanja i radnje čine dobro ili štetu sveukupnom životu na planetu Zemlji. Zbog nedostatka mudrosti te zbog čovjekova nepromišljenoga djelovanja zbivaju se brojni ekološki poremećaji i devastacije ekosustava na lokalnoj i svjetskoj razini. Mudrost pruža orijentir za djelovanje koje je moralno i politički odgovorno te naglasak stavlja na dugoročne, a ne kratkoročne posljedice čovjekova utjecaja na Zemlju, posebno na klimu. Drugi dio članka razvija model zasebnoga predmeta Ekološko obrazovanje i mudrost. Potreban je ozbiljniji pristup ekološkom obrazovanju koji će voditi računa o onome što je etički, mudro i moralno odgovorno naspram Zemlji i njezinih stanovnika, a ne što donosi isključivo ekonomsku dobit i zadovoljenje ljudskih interesa.

Ključne riječi: mudrost; višedimenzionalni koncept mudrosti; ekološka kriza; klimatske promjene; klimatska kriza; ekološko obrazovanje; kurikulum.

* Dr. sc. Marija Sertić,
Hrvatsko katoličko
sveučilište, Ilica 242,
10 000 Zagreb,
Hrvatska, marija.
sertic@unicath.hr

Uvod

Mudrost u današnje doba može zvučati arhaično i kao izgubljeni ideal, još od vremena antičkih Grka, no u ovom radu želimo naglasiti njezinu vrijednost, važnost i aktualnost i u 21. st., posebno u sferi ekologije i klimatskih promjena. Mudrost je nepravedno marginalizirana i izostavljena iz znanstvenoga i akademskoga diskursa o ekološkoj i klimatskoj krizi koje su ponajprije pokazatelj etičke krize i krize čovjekova morala. Ovaj rad aktualizira mudrost kao ključnu krjepost potrebnu za konstruktivno i etičko sučeljavanje s globalnim izazovima kao što su klimatske promjene. Mudrost osposobljava za razborito prosuđivanje, prepoznavanje onoga što je bitno, vrijedno i etično, usmjerava prema općem dobru te je neophodna za sustavno rješavanje ljudskoga devastirajućega utjecaja na lokalnoj, regionalnoj, nacionalnoj i globalnoj razini. Bez rasta u mudrosti ne može doći do uspješnoga rješavanja ekološke i klimatske krize. Stoga je cilj ovoga rada iz perspektive teološke etike konceptualizirati mudrost i zasebni predmet Ekološko obrazovanje i mudrost kao ključne odgovore za ekološke i klimatske izazove.

Rad se sastoji od dvaju dijelova: U prvom dijelu razvit ćemo višedimenzionalni koncept mudrosti kao kognitivni proces, kao krjepost i kao osobno dobro. Ustvrdit ćemo kako se prisutnost mudrosti, kao i njezin nedostatak odražava na kratkoročne i dugoročne posljedice vezano za okoliš, a posebice za klimu. U hrvatskoj literaturi, kao i u literaturi engleskoga govornoga područja ne postoje radovi koji obrađuju višedimenzionalni koncept mudrosti u svezi s klimatskim promjenama. Postoje autori koji su istaknuli npr. važnost mudrosti i ekološke osviještenosti,¹ ekološku mudrost (ili ekofilozofiju) koja pomaže da živimo u harmoniji s prirodom,² značenje mudrosti koja uzima u obzir ne samo čovjekovo dobro nego i dobro životinja, biljaka, ekoloških sustava,³ važnost mudrosti za rješavanje globalnih problema,⁴ mudrost starosjedioca koja im pomaže živjeti održivim načinom života⁵ i suočiti se s prirodnim nepogodama.⁶

¹ T. LOMBARDO, *Wisdom in the Twenty-First Century. A Theory of Psycho-Social Evolution*, u: *World Affairs: The Journal of International Issues* 15(2011.)1, 132–157.

² A. NAESS, *From Ecology to Ecosophy, from Science to Wisdom*, u: *World Futures: The Journal of New Paradigm Research* 27(1989.)2/4, 185–190.; A. DRENGSON, B. DEVALL (ur.), *The Ecology of Wisdom. Writings by Arne Naess*, Berkeley, 2008.

³ R. NOZICK, *The Examined Life*, New York, 1989., 271–272.

⁴ N. MAXWELL, *From Knowledge to Wisdom. A Revolution for Science and the Humanities*, London, 2007.

⁵ N. J. TURNER, M. BOELSCHER IGNACE, R. IGNACE, *Traditional Ecological Knowledge and Wisdom of Aboriginal Peoples in British Columbia*, u: *Ecological Applications* 10(2000.)5, 1275–1287.

⁶ S. KAKOTY, *Ecology, Sustainability and Traditional Wisdom*, u: *Journal of Cleaner Production* 172(2018.), 3215–3224. Dok u literaturi engleskoga govornoga područja možemo pronaći autore

U središtu je ovoga rada razvoj višedimenzionalnoga koncepta mudrosti i njegova važnost za rješavanje klimatske krize na način na koji dosada nije bio tematiziran. Uvidjet ćemo da je mudrost kao kognitivni proces bitan vid za ispravno prosuđivanje i kritičku analizu, no nije dostatan za rješavanje problema klimatskih promjena. Uz ispravno prosuđivanje uzroka i posljedica klimatske krize potrebna je i mudrost kao krjepost. Ona nas osposobljava za moralno odgovorno, učinkovito i predano djelovanje. Bez mudrosti kao krjeposti ne možemo adekvatno odgovoriti na klimatsku krizu. To je i razlog zašto ćemo se posebno zadržati na dijelu koji obrađuje mudrost kao krjepost i klimatske promjene. Zadnja dimenzija mudrosti kao osobno dobro nastaje kao rezultat mudroga prosuđivanja i djelovanja te se očituje preko unutrašnje radosti, spokoja i mira koji se razvijaju, među ostalim, kada živimo u skladu i harmoniji s prirodom.

U drugom dijelu istaknut ćemo i razraditi važnost zasebnoga predmeta Ekološko obrazovanje i mudrost unutar kojega se razvija do sada neistražena poveznica između ekološke i klimatske tematike i višedimenzionalnoga koncepta mudrosti kako bi zajedničkim naporima odlučno, razborito i dosljedno odgovorili na ekološku i klimatsku krizu.

1. Višedimenzionalni koncept mudrosti

1.1. MUDROST KAO KOGNITIVNI PROCES

Mudrost je u filozofsko-etičkoj misli zapada tema o kojoj su rado promišljali eminentni mislioci tijekom povijesti, pri čemu velike zasluge pripadaju grčkim filozofima Sokratu, Aristotelu i Platonu. Sokrat, koji je prema proročanstvu u Delfima bio priznat kao najmudriji čovjek u Ateni, ujedno je i prvi filozof koji je napravio sustavnu analizu pojma mudrosti. U *Platonovim dijalozima* mudrost je prikazana kao kompleksan koncept koji se sastoji od *sophia*, *phronesis* i *episteme*. *Sophiju*, koja je u ovom dijelu predmet našega interesa, posjeduju oni koji nisu nužno najinteligentniji ili koji su stekli najviši stupanj formalnoga obrazovanja, nego oni koji su život posvetili potrazi za istinom i ljepotom.⁷ *Phronesis* ili praktična mudrost osposobljava razboritom djelovanju, dok se *episteme* odnosi na znanje, tj. poznavanje znanstvenih zakonitosti i načela. Za postizanje mudrosti (*sophia*) potrebna je, prema Sokratu, spoznaja vlastitoga neznanja. Ta svijest treba motivirati čovjeka da čezne za dubljom spoznajom i znanjem o bitnome, posebno onome što se tiče dobrog

koji spominju ili detaljnije obrađuju mudrost u vezi s ekološkim temama, u hrvatskom govornom području, prema mojem uvidu, ne postoje takva istraživanja.

⁷ D. E. ROBINSON, *Wisdom through Ages*, u: R. J. STERNBERG (ur.), *Wisdom. Its Nature, Origins, and Development*, Cambridge, 1990., 14–15.

i krjeposnoga života.⁸ Na temelju filozofskih spoznaja starih Grka, mudrost se u suvremeno doba može percipirati kao kognitivni proces⁹ jer uključuje određeni vid znanja koji se odnosi na poznavanje počela i uzroka, kao i na uviđanje univerzalnih istina. Čovjek koji posjeduje mudrost ima dublju razinu razumijevanja fenomena i životne stvarnosti, ali isto tako ponizno shvaća granice vlastitoga razumijevanja.¹⁰ Mudra osoba vrjednuje informacije i vijesti i stavlja ih u odnos s istinom, ali je svjesna i da život nosi sa sobom situacije koje nisu jednoznačne i uvijek razumljive.¹¹ Studije pokazuju da prvo poslušna pozornost, a tek onda donosi prosudbu uzevši pritom u obzir cjelokupan kontekst, razmisli prije nego što govori i čini, ima sposobnost čitanja između redaka, pokazuje dublje razumijevanje za stvari i događaje koji se zbivaju oko nje, inteligentna je i razumna.¹² Mudrost prepoznaje što je to vrijedno u životu.¹³ Odriče se predrasuda i otvorenoga je uma.¹⁴ Mudrost se ponekad više prepoznaje u pitanjima nego u odgovorima i rješenjima. Upravo mudrost osposobljava čovjeka da postavlja dublja pitanja. Tako će Max Wertheimer kazati: »Često u velikim otkrićima najznačajnija stvar je da je određeno pitanje postavljeno.«¹⁵

Mudrost nastoji proniknuti kako su određeni aspekti stvarnosti u međusobnom odnosu. To je iznimno važno, osobito u suvremeno doba, kada raste broj specijalizacija i fragmentacija u znanju, kao i u doživljaju stvarnosti, a istodobno dolazi do izražaja čovjekova nesposobnost uviđanja cjeline i smisleno korištenje svim znanstvenim dostignućima i teorijama. Mudrost je ta koja je »znanost o cjelini« i koja proučava u povezanost i međusobnu usmjerenost različitih znanstvenih područja.¹⁶

⁸ J. SWARTWOOD, V. TIBERIUS, *Philosophical Foundations of Wisdom*, u: R. STERNBERG, J. GLÜCK (ur.), *The Cambridge Handbook of Wisdom*, Cambridge, 2019.

⁹ M. CSIKSZENTMIHALYI, K. RATHUNDE, *The Psychology of Wisdom. An Evolutionary Perspective*, u: R. J. STERNBERG (ur.), *Wisdom. Its Nature, Origins, and Development*, Cambridge, 1990., 28.

¹⁰ R. J. STERNBERG, *Wisdom and Its Relations to Intelligence and Creativity*, u: R. J. STERNBERG (ur.), *Wisdom. Its Nature, Origins, and Development*, Cambridge, 1990., 157.

¹¹ I. GROSSMANN, *Wisdom in Context*, u: *Perspectives on Psychological Science* 12(2017.)2, 233–257., ovdje 235.

¹² L. ORWOLL, M. PERLMUTTER, *The Study of Wise Persons. Integrating a Personality Perspective*, u: R. J. STERNBERG (ur.), *Wisdom. Its Nature, Origins, and Development*, Cambridge, 1990., 169.

¹³ N. MAXWELL, *From Knowledge to Wisdom*, 79.

¹⁴ J. TEMPLETON, *Wisdom from World Religions*, London, 2002., 24.

¹⁵ M. WERTHEIMER, *Productive Thinking*, New York, 1945., 123., preuzeto iz P. KENNEDY ARLIN, *Wisdom. The Art of Problem Finding*, u: R. J. STERNBERG (ur.), *Wisdom. Its Nature, Origins, and Development*, Cambridge, 1990., 240–241.

¹⁶ M. CSIKSZENTMIHALYI, K. RATHUNDE, *The Psychology of Wisdom*, 31–32.

Premda je 20. st. bilo obilježeno brojnim postignućima u svijetu znanosti i tehnike, nisu se riješili brojni globalni i kompleksni problemi. Sljepoća, zabluda i iluzije prisutne su i kod samih znanstvenika i stručnjaka.¹⁷ Mudrost je potrebna znanosti jer ju usmjerava na prepoznavanje i rješavanje ključnih egzistencijalnih problema i na poboljšanje kvalitete života.¹⁸ Mudrosti se međutim kao predmetu akademskoga i znanstvenoga istraživanja nije posvećivalo dovoljno pozornosti tijekom 20. st. Tek je u posljednjim dvama desetljećima ponovno zaživio interes,¹⁹ dok je mudrost u antičkom dobu bila smatrana najvrjednijim ljudskim idealom o kojem se intenzivno promišljalo i kojeg se htjelo u što većoj punini steći. Neki će zato komentirati kako će kraj »mračnoga doba mudrosti« doći kada se odbaci isključivo laboratorijski pristup znanju i stvarnosti,²⁰ posebno logički pozitivizam koji priznaje jedino osjetilno iskustvo kao sredstvo spoznaje zbilje.²¹ Kao metodu nadvladavanja »mračnoga doba mudrosti« ističemo i odbacivanje neodgovornoga pristupa realnosti klimatskih promjena, kao i kritičko uviđanje neodrživosti konzumerističke kulture koja svojom potrošačkom ideologijom dodatno doprinosi ekološkoj krizi.

Mudrost kao kognitivni proces suočava se s istinom o čovjeku i njegovu utjecaju na Zemlju te razvija osvješteniji pristup. Osposobljava da prepoznamo ozbiljnost situacije, uzroke klimatskih promjena, kao i dugoročne posljedice na globalni ekosustav. Preispituje čovjekov izrabljivački odnos prema okolišu i analizira strategije obnove ugrožene ekološke ravnoteže. Pomaže u potrazi za adekvatnim rješenjima, ali kao što smo već naglasili, sam kognitivni vid mudrosti nije dostatan da se klimatska kriza uspješno i riješi. Ključna je mudrost kao krjepost jer ona je ta koja spoznaje i znanje pokreće u razborito djelovanje, tj. potiče na preuzimanje odgovornosti za klimatske promjene i ispravno djelovanje radi njihova konkretnoga rješavanja.

1.2. MUDROST KAO KRJEPOST I KLIMATSKE PROMJENE

Aristotel je, poput Sokrata, razlikovao teorijsku mudrost (*sophia*) od praktične mudrosti ili razboritosti (*phronesis*). Teorijska mudrost (*sophia*) proniče u počela svega stvorenoga i predstavlja puninu spoznaje, posebno što se tiče dobrog života, dok praktična mudrost ili razboritost (*phronesis*) osposobljava čovjeka za ispravno

¹⁷ B. UDOVIČIĆ, Edukacija i zaštita okoliša, u: *Tehničke znanosti* 15(2012.)513, 65–75., ovdje 71.

¹⁸ N. MAXWELL, *From Knowledge to Wisdom*, 86.

¹⁹ S. R. GRIMM, Wisdom, u: *Australasian Journal of Philosophy* 93(2015.)1, 139–154.

²⁰ J. E. BIRREN, L. M. FISHER, The Elements of Wisdom. Overview and Integration, u: R. J. STERNBERG (ur.), *Wisdom. Its Nature, Origins, and Development*, Cambridge, 1990., 331.

²¹ LEKSIKOGRAFSKI ZAVOD MIROSLAV KRLEŽA, Logički pozitivizam, u: *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, 2021. Dostupno na: <https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=36986> (1. 6. 2021.).

moralno djelovanje, tj. za dobro.²² Aristotel navodi kako nema nužne povezanosti između teorijske i praktične mudrosti jer netko može posjedovati znanje o uzvišenim istinama, o tome što je moralno dobro, ali ne znati te spoznaje primijeniti na konkretan način.²³ Praktična mudrost ili razboritost jest ta koja omogućuje čovjeku da ostvari moralno dobro i vrline. Bez praktičke mudrosti ili razboritosti nije moguće razviti i steći vrline, tj. nije moguće biti krjepostan čovjek.²⁴ Psihološka istraživanja pokazuju kako mudri ljudi jesu ljudi od karaktera, ljubazni, brižni, suosjećajni, prosocijalni, empatični i altruistični.²⁵ Mudar čovjek ne može biti zao čovjek. On je naučio što je dobro i što je bitno za živjeti dobar život te to konkretno i primjenjuje.²⁶ Pravedan je i taktičan, priznaje kada pogriješi, otvoren je za promjenu i nije rigidan.²⁷ Nije samodopadan, već je spreman služiti drugima i u srcu gaji zahvalnost na svemu.²⁸

Platon je isticao da mudrost kao krjepost osposobljava da se stečenim znanjem, kao i ostalim dobrima, poput bogatstva, časti, moći, razborito koristimo na osobnoj i društvenoj razini.²⁹ Smatrao je da je mudrost krjepost koja je nužna za dugoročan zdrav razvoj društva, dok su Aristotel i Toma Akvinski tvrdili da jedino mudra osoba ima sposobnost ne samo prosuđivanja nego i očuvanja općega dobra.³⁰ Istraživanja potvrđuju da mudra osoba ima sposobnost transcendiranja vlastitih misli, osjeća i stavova, kao i osoban narcizam, i uzima u obzir potrebe drugih, zajednice, kao i globalne potrebe.³¹ Krjepost mudrosti osposobljava čovjeka da vodi dobar i krjepostan život, a to obuhvaća i njegov odnos prema zajedničkom domu.

Dugo se tijekom povijesti pitanje činjenja dobra i krjeposti mudrosti primjenjivalo na čovjeka i na ono što se ticalo ljudske situacije, a ne na činjenje dobro okolišu. Nasuprot takvom prosuđivanju, naši argumenti idu u sljedećem smjeru: prvo, krje-

²² ARISTOTLE, *Nicomachean Ethics*, R. Crisp (prir.), Cambridge, 2004., VI, 1140b, 1141b.

²³ *Isto*, VI, 1141b.

²⁴ *Isto*, VI, 1143b, 1144b.

²⁵ T. W. MEEKS, D. V. JESTE, Neurobiology of Wisdom. A Literature Overview, u: *Archives of General Psychiatry* 66(2009.)4, 355–365., ovdje 357. i J. PASCUAL-LEONE, An Essay on Wisdom. Toward Organismic Processes that Make It Possible, u: R. J. STERNBERG (ur.), *Wisdom. Its Nature, Origins, and Development*, Cambridge, 1990., 266.

²⁶ S. R. GRIMM, *Wisdom*, 5.

²⁷ L. ORWOLL, M. PERLMUTTER, *The Study of Wise Persons*, 169.

²⁸ I. KOPREK, Mudrost Zapada i odnos prema etici, u: *Nova prisutnost: časopis za intelektualna i duhovna pitanja* 5(2007.)1, 87–91., ovdje 91.

²⁹ PLATO, *Meno*, San Francisco, 2011., 87.

³⁰ M. CSIKSZENTMIHALYI, K. RATHUNDE, *The Psychology of Wisdom*, 33.

³¹ L. ORWOLL, M. PERLMUTTER, *The Study of Wise Persons*, 160–163.

post mudrosti ne smijemo ograničiti samo na dobrobit čovjeka, nego i na dobrobit Zemlje i sveukupnoga života na njoj. Krjepost mudrosti potiče na doprinos općem dobru, a ovdje želimo istaknuti dobro našega planeta. Drugo, krjepost mudrosti potrebna je zbog ljudskoga nemarnoga iskorištavanja i devastiranja Zemlje, njezinih dobara i resursa zbog čega je došlo do iznimnoga porasta emisija ugljičnoga dioksida te klimatskih promjena koje su ponajprije moralni i etički problem i pokazatelj čovjekova nedostatka mudrosti, kao i nužne potrebe za njezinom kultivacijom.

Treće, krjepost mudrosti nužna je zbog činjenice da klimatske promjene upućuju na to da je riječ o čovjekovu zadiranju i mijenjanju dinamike Zemljine klime što se manifestira u globalnom zatopljenju, a koje onda utječe na cjelokupni život na Zemlji. Od 2011. do 2020. godine bilo je najtoplije desetljeće, a povećanje od 1 °C doprinijelo je velikom broju oluja, suša, razdoblja pogubnih vrućina, šumskih požara, izbjeljivanju koraljnoga grebena.³² Europska svemirska agencija upozorava kako se u razdoblju od 1992. do 2017. godine izgubilo 6,4 bilijuna tona ledene mase na Grenlandu i Antarktici.³³ Četvrto, krjepost mudrosti ključna je za osiguranje budućnosti jer ako se ozbiljno i dugoročno ne pristupi rješavanju emisije ugljičnoga dioksida, dolazit će i dalje do porasta temperature i zatopljenja. To će rezultirati otapanjem ledenjaka i porastom razine mora, pri čemu se mogu očekivati poplave svjetskoga razmjera od kojih će mnogi gradovi na obali biti poplavljeni. Konkretnije, ako se nastavi s dosadašnjom emisijom štetnih plinova, prijeti opasnost da se razina mora podigne od 60 do 110 cm do 2100. godine što bi dovelo do još češćih poplava te ugrozilo 1,9 milijardi ljudi koji žive na obalnim područjima.³⁴ Posljedice katastrofalnoga razmjera pogodile bi velik dio čovječanstva i uzrokovale iznimnu ljudsku patnju. Međutim ne bi bio pogođen samo čovjek, nego i životinjski i biljni svijet. Prognoze upozoravaju da bi zbog globalnoga zatopljenja, kao i zbog gubitka staništa i razaranja ekosustava od 20 % do 60 % biljnih i životinjskih vrsta izumrlo.³⁵ Navedeni argumenti dovode do zaključka kako je mudrost vitalna krjepost za održivi život na Zemlji, ali i pokazatelj kako je nedostatak krjeposti mudrosti vidljiv na globalnoj sceni, o čemu će u idućem dijelu više biti riječ.

³² S. LEAHY, Climate Change Impacts Worse than Expected, Global Report Warns (8. 10. 2018.). Dostupno na: <https://www.nationalgeographic.com/environment/article/ipcc-report-climate-change-impacts-forests-emissions> (18. 6. 2021.).

³³ THE EUROPEAN SPACE AGENCY, Climate Change. The Evidence from Space. Dostupno na: <https://climate.esa.int/en/evidence/observations-change/> (22. 6. 2021.).

³⁴ Isto i THE INTERGOVERNMENTAL PANEL ON CLIMATE CHANGE, *Special Report on the Ocean and Cryosphere in a Changing Climate*. Dostupno na: <https://www.ipcc.ch/srocc/> (22. 6. 2021.).

³⁵ A. THOMPSON, Responsibility for the End of Nature. Or, How I Learned to Stop Worrying and Love Global Warming, u: *Ethics and the Environment* 14(2009.)1, 79–99., ovdje 89.

1.2.1. Nedostatak krjeposti mudrosti u rješavanju klimatske krize

Nekoliko je područja u kojima se posebno očituje nedostatak krjeposti mudrosti u rješavanju klimatske krize, pri čemu za početak ističemo ignoriranje znanstvenih upozorenja. Najrelevantniji znanstveni podatci i sudovi o klimatskim promjenama podastri su nam preko Međuvladinoga panela o klimatskim promjenama, koji je osnovan 1988. godine sa sjedištem u Ženevi, i to na poticaj Ujedinjenih naroda i Svjetske meteorološke organizacije. Upozorili su da zbog emisije stakleničkih plinova dolazi do klimatskih promjena, te se klima počinje tako ubrzano mijenjati kao nikad prije u posljednjih 10 000 godina. Međuvladin panel o klimatskim promjenama izdao je apel da će, čak i da odlučno zaustavimo emisiju štetnih plinova, tijekom idućih stoljeća, pa čak i tisuću godina dolaziti do globalnoga zatopljenja kao rezultat dosadašnjih emisija. Zbog navedenih razloga potrebna je žurna i neodgodiva akcija kako bi se, među ostalim, izbjegli visoki troškovi prilagodbe zbog klimatske krize.³⁶

Nedostatak krjeposti mudrosti prepoznamo i u vladama koje su usredotočene na provođenje onih odluka koje se mogu realizirati unutar njihova mandata, čelnim ljudima na vlasti i političarima. Premda su brojni lideri nudili obećanja u posljednjim trima desetljećima, svjedoci smo tragičnoga kaskanja, ozbiljne političke inercije, površne retorike i neispunjenih obećanja. To možemo primijetiti i u slučaju *Pariškog sporazuma o klimatskim promjenama* koji su u Parizu 2015. godine prihvatile Europska unija i države članice. Neki su od ciljeva ograničenje globalnoga zagrijavanja na 2 °C u usporedbi s predindustrijskim razdobljem te smanjenje emisija u EU-u barem na 55 % do 2030. godine.³⁷ Premda je prošlo sedam godina od prihvaćanja međunarodnoga sporazuma, nisu napravljene značajne promjene. Države članice nisu iskazale čvrstu političku volju i ozbiljno prionule kako bi se obveze iz toga dokumenta i ispunile. Tako je francuski sud, na prijavu četiriju nevladinih organizacija, presudio 2021. godine kako francuska vlada nije dovoljno učinila u borbi protiv klimatskih promjena, tj. nije provela »implementaciju javnih politika koje bi omogućile ispunjavanje ciljeva redukcije emisija stakleničkih plinova«³⁸. Dok je u trenutcima krize potrebno donositi odlučne i hrabre odluke, svjedočimo

³⁶ THE INTERGOVERNMENTAL PANEL ON CLIMATE CHANGE, Reports. Dostupno na: <https://www.ipcc.ch/reports/> (18. 5. 2021.) i L. HANNAH, *Climate Change Biology*, Amsterdam, 2015., 369.

³⁷ EUR-LEX, Pariški sporazum – Okvirna konvencija Ujedinjenih naroda o klimatskim promjenama (19. 10. 2016.). Dostupno na: [https://eurlex.europa.eu/legalcontent/HR/TXT/PDF/?uri=CELEX:22016A1019\(01\)&from=HR](https://eurlex.europa.eu/legalcontent/HR/TXT/PDF/?uri=CELEX:22016A1019(01)&from=HR) (22. 6. 2021.).

³⁸ C. LOWE, E. PINEAU, French Court Rules France Not Doing Enough on Climate Change (3. 2. 2021.). Dostupno na: <https://www.reuters.com/article/us-climate-change-france-court-idUSKB-N2A31XE> (22. 6. 2021.).

da neki niječu ozbiljnost problema pritom smatrajući da ljudski rod može nastaviti s dosadašnjim modelom proizvodnje i potrošnje. Papa Franjo to naziva autodestrukcijom, kada osoba pokušava ne vidjeti i ne priznati svoje pogriješke, »odgađa bitne odluke i pretvara se da se ništa neće dogoditi«³⁹. To je potpuna suprotnost mudrom djelovanju.

Među ostalim, nedostatak krjeposti mudrosti možemo uočiti i kod raznih korporacija i institucija koje su pri investiranju usredotočene na profit koji se može ostvariti u što kraćem razdoblju, kod poduzetnika i ostalih pojedinaca, osobito na visokim društvenim pozicijama, koji svojim djelovanjem i poslovanjem doprinose produženju klimatske krize.

Iz svega dosada rečenoga jasno je da je u rješavanju klimatske krize nužno mudro djelovanje koje će se odgovorno primiti ukoštac s navedenom problematikom. Moguća rješenja za klimatske promjene bit će obrađena u nastavku.

1.2.2. U potrazi za mudrim rješenjem i djelovanjem

Konceptualni pristup problematici koji ovdje temeljimo na mudrosti omogućuje da dijagnosticiramo tri ključna područja koja mogu doprinijeti održivom rješenju. To su prihvaćanje vlastite moralne odgovornosti, razvoj novih tehnologija i rast u etičnosti i humanosti.

Papa Franjo upozorio je na Konferenciji Ujedinjenih naroda o klimatskim promjenama u Madridu 2019. godine na nužnost hitnoga rješavanja problema klimatskih promjena koje predstavljaju »izazov civilizaciji«⁴⁰. Da bi ilustrirao destruktivnu opasnost klimatskih promjena, Papa parafrazira poznati Shakespeareov citat iz Hamleta »biti ili ne biti«. Papa točnije kaže »vidjeti ili ne vidjeti« misleći kako više ne smijemo biti slijepi na svu štetu, patnju i bol koju klimatske promjene mogu proizrokovati ne samo svjetskom okolišu i bioraznolikosti nego i ljudskoj civilizaciji, osobito preko masovnih migracija.⁴¹ Papa Franjo pokazuje mudrost pozivajući sve, posebno političke čelnike, da ne prebacuju teret odgovornosti na iduće generacije, nego da odgovorno i hrabro surađuju u očuvanju našega zajedničkoga doma, imajući u vidu žurnost krize, te da pomognu siromašnima koji najviše ispaštaju zbog

³⁹ FRANJO, *Laudato si'*: enciklika o brizi za zajednički dom, Zagreb, 2015., br. 59.

⁴⁰ FRANCIS, Message of the Holy Father to the Participants in the United Nations Conference on Climate in Madrid (4. 12. 2019.). Dostupno na: <https://press.vatican.va/content/salastampa/en/bollettino/pubblico/2019/12/04/191204a.pdf> (15. 6. 2021.).

⁴¹ REUTERS, Pope, Using Shakespeare, Makes Climate Change Appeal (30. 3. 2021.). Dostupno na: <https://www.reuters.com/article/us-climate-change-pope-idUSKBN2BM1RW> (16. 6. 2021.).

klimatskih promjena.⁴² Mudrost je odreći se »predatorskoga stava« prema planetu Zemlji i njezinim dobrima i iskazivati brigu i poštovanje prema majci Zemlji.⁴³ Papa Franjo također je pri prošlogodišnjem obilježavanju Dana planeta Zemlje istaknuo da smo na samom rubu s vremenom te da zajedničkim snagama moramo odgovoriti na klimatsku krizu, a ne samo kao pojedinci.⁴⁴

Za rješavanje klimatske krize važno je prihvaćanje vlastite moralne odgovornosti. Naše odluke i radnje predmet su moralnoga vrjednovanja te svako naše (ne)činjenje u odnosu na naše bližnje i udaljene, na buduće generacije te prirodu povlači sa sobom moralnu odgovornost te preuzimanje posljedica za svoje činoe. Problematično je da svjetski okoliš potencijalno može biti uništen, a da nitko za to ne snosi odgovornost.⁴⁵ Suprotno od bježanja i nepreuzimanja odgovornosti stoji krjepost mudrosti koja zahtijeva da dosljedno i odlučno pristupimo rješavanju klimatskih promjena te da se ne skrivamo od moralne i političke odgovornosti.

Ono što otežava uspješno rješavanje jest činjenica da je riječ o globalnom fenomenu u kojem sudjeluju brojni akteri, institucije i pojedinci, a istodobno ne postoji svjetska vlada ili neki drugi sustav globalnoga upravljanja koji bi se učinkovito suočio s klimatskom krizom. Stephen M. Gardiner zato će predložiti uspostavljanje sustava globalnoga upravljanja gdje će se države složiti o sankcioniranju onih koji ne surađuju na smanjenju stakleničkih plinova.⁴⁶ To se u prvom redu odnosi na one zemlje koje su najodgovornije u najvećoj emisiji štetnih plinova, tj. bogate i razvijene. Takve zemlje ne nanose štetu samo okolišu nego i siromašnim zemljama koje su posebno na udaru od klimatskih promjena, kao i štetu budućim generacijama zbog udjela ugljičnoga dioksida u atmosferi i zagađenja koje će im se ostaviti u baštinu.⁴⁷

⁴² FRANCIS, Message of the Holy Father to the Participants in the United Nations Conference on Climate in Madrid (4. 12. 2019.).

⁴³ FRANCIS, Video Message of His Holiness Pope Francis to Mark the Launch of the »Laudato Si'« Action Platform (28. 6. 2021.). Dostupno na: https://www.vatican.va/content/francesco/en/messages/pont-messages/2021/documents/papa-francesco_20210525_videomessaggio-laudatosi.pdf (15. 6. 2021.).

⁴⁴ FRANCIS, Video Message of His Holiness Pope Francis to Mark the »Earth Day« (30. 4. 2021.). Dostupno na: https://www.vatican.va/content/francesco/en/messages/pont-messages/2021/documents/papa-francesco_20210422_videomessaggio-giornata-terra.pdf (15. 6. 2021.).

⁴⁵ D. JAMIESON, Ethics, Public Policy and Global Warming, u: *Science, Technology, and Human Values* 17(1992.)2, 139–153., ovdje 149.

⁴⁶ S. M. GARDINER, *A Perfect Moral Storm. The Ethical Tragedy of Climate Change*, Oxford, 2011., 24., 29.

⁴⁷ *Isto*, 36.

Kao moguće rješenje za klimatsku krizu navodimo i razvoj novih tehnologija. Tako je 2021. godine američki poduzetnik Elon Musk ponudio najveću nagradu u povijesti, 100 milijuna dolara onim izumiteljima koji će pronaći uspješno rješenje za uklanjanje ugljičnoga dioksida iz atmosfere ili oceana.⁴⁸ Treba ipak reći da jednodimenzionalno tehnološko razmišljanje nije dostatan pokazatelj mudrosti i nije dovoljno za suočiti se s tako globalnim i kompleksnim problemom kakav su klimatske promjene. Potrebno je trezveno razmišljanje te je uz ulaganje u znanost i nove tehnologije potrebno ulaganje i u preobrazbu u razmišljanju i etičkom pristupu prema našem zajedničkomu domu.

Za mudro rješavanje klimatske krize vrlo je bitan rast u humanosti i etičnosti. Patrijarh Bartolomej, na kojega se referira papa Franjo, također upozorava da ključ rješenja nije isključivo u tehnologiji, nego u rastu u ljudskosti koja zahtijeva da se umjesto potrošnje, pohlepe i rasipništva odlučimo na žrtvu, velikodušnost i dijeljenje.⁴⁹ Jednom riječju, trebamo se preispitivati prati li naš intelektualni i tehnološki rast i moralna formacija te koliko napredujemo kao etični, mudri i ljudi od karaktera koji štite i čuvaju ono do čega im je stalo, u ovom slučaju naš planet Zemlju, a ne da ponajprije njome manipuliraju i uništavaju ju. Moralna preobrazba čovjeka koja bi se odrazila na obzirniji i humaniji pristup okolišu bila bi jasan pokazatelj da smo narasli u krjeposti mudrosti.

Bez etičnih i mudrih osoba nema napretka ni u jednoj sferi društva, a posebno ne u pitanjima koja se tiču rješavanja klimatske krize. Bez napredovanja u mudrosti nije moguće doći ni do ekološkoga obraćenja o kojem su govorili i papa Ivan Pavao II., a posebno papa Franjo.⁵⁰

1.3. MUDROST KAO OSOBNO DOBRO

Mudrost, osim što se može promatrati pod vidom kognitivnoga procesa, krjeposti, ona je i osobno dobro ili osobno poželjno stanje, što se rjeđe naglašavalo. Filozofi poput Sofokla, Platona i Aristotela, kao i Augustina i Toma Akvinskoga smatrali

⁴⁸ XPRIZE CARBON REMOVAL, \$100M Prize for Carbon Removal. Dostupno na: <https://www.xprize.org/prizes/elonmusk> (4. 6. 2021.).

⁴⁹ FRANJO, *Laudato si': enciklika o brizi za zajednički dom*, br. 9.

⁵⁰ JOHN PAUL II, *General Audience*, br. 4 (17. 1. 2001.). Dostupno na: https://www.vatican.va/content/john-paul-ii/en/audiences/2001/documents/hf_jp-ii_aud_20010117.html (1. 6. 2021.); FRANJO, *Laudato si': enciklika o brizi za zajednički dom*, br. 5, 217., 219., 220., 221.; FRANCIS, *Message of his Holiness Pope Francis for the Celebration of the World Day of Prayer for the Care of Creation, 1 september 2016. Show Mercy to Our Common Home*, br. 2. Dostupno na: https://www.vatican.va/content/francesco/en/messages/pont-messages/2016/documents/papa-francesco_20160901_messaggio-giornata-cura-creato.pdf (1. 6. 2021.).

su mudraca blagoslovljenom i sretnom osobom jer onaj koji posjeduje mudrost posjeduje veliko dobro.⁵¹

Biblija, posebno Mudrosne knjige, ističu važnost mudrosti koja je prikazana dragocjenijom od svega bogatstva. Prema *Bibliji*, mudrost ima svoj izvor u Bogu, produkuje čovjeku život i donosi duševnu dobrobit: stanje spokojstva i blagoslova, sreću, milinu, siguran hod, miran san, slobodu od straha.⁵² Mudrost vodi dubljoj sreći jer prepoznaje da se život ne sastoji u onome što netko posjeduje, nego u etičnom načinu življenja, u obogaćujućim iskustvima koja čovjek stječe, od unutrašnjega osobnoga razvoja, formacije karaktera, duhovnosti, rasta u krjepostima, prijateljskim i obiteljskim odnosima, u brizi i uživanju u ljepotama prirode. Mudar čovjek slijedit će način života o kojem je pisao Erich Fromm, a tiče se »biti«, a ne »imati« kojemu je u središtu pozornosti posjedovanje stvari, koje nikada ne mogu do kraja zadovoljiti čovjekovu dušu.⁵³

Dobar primjer mudroga i krjeposnoga čovjeka koji je postigao unutarnji spokoj jest sv. Franjo Asiški, kojega je papa Ivan Pavao II. 1979. godine proglasio zaštitnikom ekologije. On svakako slijedi model života koji se iskazuje s »biti« – biti brat svakomu i u svakoj prilici. Živio je mudro i u miru s Bogom, bližnjima, životinjama, biljkama, Zemljom te je poštovao integritet i izražavao divljenje nad raskoši Božjih stvorenja. Mudar način života odrazio se u Franjinoj unutrašnjoj radosti koja se mogla očitovati preko pjesme zahvalnosti za ljepotu i veličanstvenost svega stvorenoga. Upravo riječi iz Franjine *Pjesme stvorenja* »Laudato si', mi' Signore« ili »Hvaljen budi, moj Gospodine« poslužile su za naslov enciklike pape Franje.

Mudrost kao osobno dobro donosi novu perspektivu koja potiče da zastanemo u svakodnevnicu te razvijamo stav udivljenosti, poniznosti, zahvalnosti i poštovanja pred ljepotom svega stvorenoga, prirodom i njezinim zakonitostima koje ćemo htjeti očuvati, a ne oskrvnjivati.

2. Poziv na promjene u načinu razmišljanja i djelovanja: Ekološko obrazovanje i mudrost

Mudrost je tradicionalno bila dovedena ponajprije u svezu s čovjekom i kvalitetom ljudskoga života. Ono što nedostaje u suvremenim znanstvenim raspravama, a što

⁵¹ M. CSIKSZENTMIHALYI, K. RATHUNDE, *The Psychology of Wisdom. An Evolutionary Perspective*, 36–37.

⁵² N. BILIĆ, *Životna mudrost u Izrekama 3*. Dostupno na: https://amdg.ffrz.hr/fti_mudrosne/izr3.htm (27. 6. 2021.).

⁵³ E. FROMM, *To Have or to Be?*, London, 2013.

smo u ovom radu ustanovili jest da je našem vremenu prijeko potrebno povezivanje mudrosti i ekološke i klimatske tematike radi prosuđivanja i rješavanja globalne ekološke i klimatske krize te za popravljavanje narušenoga odnosa između čovjeka i prirodnoga okoliša.

U drugom dijelu rada poći ćemo korak dalje, a to je prijedlog implementacije zasebnoga predmeta Ekološko obrazovanje i mudrost u obrazovni sustav. S obzirom na ozbiljnost krize koja se tiče svakoga čovjeka, a posebno nadolazećih generacija, potreban je sustavniji i temeljitiji pristup toj tematici i putem obrazovanja.

Obrazovanje ili edukacija na latinskom jeziku kaže se *educare* i *educere*. Prvi pojam znači iznijeti, a drugi voditi. U tom kontekstu obrazovanje ili edukacija bila bi »iznašenje nečega iz učenika i usmjeravanje učenika na novo mjesto«⁵⁴. Svrha je obrazovanja voditi osobu prema novim i širim pogledima i horizontima koji će omogućiti da osoba ne razmišlja i djeluje pod utjecajem neznanja, zabluda, predrasuda, ideologija, stereotipa i intelektualne uskogrudnosti, nego da postane zaista prosvijetljena te da mudro i krjeposno živi u zajedništvu s drugima i radi na općem dobru. Za to je potrebno obrazovanje i odgoj koji će uključivati ne samo razmjenu informacija nego i formaciju krjeposti i dobrih navika. Obrazovanje je, kako kaže Nelson Mandela, »najmoćnije oruđe kojim možete promijeniti svijet«⁵⁵.

Italija je prva država na svijetu koja je učinila značajan korak u obrazovanju o okolišu, točnije uvela je obvezatno učenje o klimatskim promjenama u osnovnim školama.⁵⁶ Talijanski ministar obrazovanja Lorenzo Fioramonti naglasio je da u fokusu obrazovanja treba biti održivost i klima, točnije: »Želim da talijanski obrazovni sustav postane prvi obrazovni sustav na svijetu koji okoliš i društvo stavlja u srž svega što učimo u školama.«⁵⁷ Argentina je pak prošle godine predložila zakon koji će tražiti obvezatno obrazovanje o okolišu svim dobnim skupinama radi postizanja što bolje klimatske pismenosti.⁵⁸ Primjećujemo da je, u konačnici, najveći izazov

⁵⁴ A. OKSENBERG RORTY (ur.), *Philosophers on Education*, London, 1998., 11.

⁵⁵ NELSON MANDELA FOUNDATION, Education, the Most Powerful Agent of Change (29. 6. 2017.). Dostupno na: <https://www.nelsonmandela.org/news/entry/education-the-most-powerful-agent-of-change> (14. 6. 2021.).

⁵⁶ REUTERS, Exclusive: Italy to Make Climate Change Study Compulsory in Schools (5. 11. 2019.). Dostupno na: <https://www.reuters.com/article/us-climate-change-italy-exclusive/exclusive-italy-to-make-climate-change-study-compulsory-in-schools-idUSKBN1XF1E1> (17. 6. 2021.).

⁵⁷ EKOSVJESNIK, Italija postaje prva zemlja koja klimatsku krizu uključuje u školski kurikulum (9. 11. 2019.). Dostupno na: <https://www.ekovjesnik.hr/clanak/2292/italija-postaje-prva-zemlja-koja-klimatsku-krizu-ukljucuje-u-skolski-kurikulum> (17. 6. 2021.).

⁵⁸ EARTHDAY.ORG, A New Wave of Environmental Education Is Starting in Argentina (14. 4. 2021.). Dostupno na: <https://www.earthday.org/a-new-wave-of-environmental-education-is-starting-in-argentina/> (16. 6. 2021.).

mijenjanje ljudskoga ponašanja prema okolišu i klimatskim promjenama. Moramo razvijati pristup gdje pozornost ne će biti samo na ekološkom osvješćivanju i znanju, nego u kreiranju drukčijega, poticajnoga i pozitivnoga ponašanja naspram svjetskoga okoliša. Pritom mudrost ima nezaobilaznu ulogu jer nas osnažuje i usmjerava za doprinos općemu dobru, u ovom slučaju doprinos našem zajedničkomu domu Zemlji.

2.1. NUŽNOST IMPLEMENTACIJE ZASEBNOGA PREDMETA EKOLOŠKO OBRAZOVANJE I MUDROST U OSNOVNIM I SREDNJIŠKIM ŠKOLAMA REPUBLIKE HRVATSKE

Slijedom svega rečenoga, zalažemo se za uvođenje zasebnoga predmeta Ekološko obrazovanje i mudrost u Nacionalni kurikulum Republike Hrvatske. Kurikulska reforma koja je započela u školskoj godini 2018./2019., a čiji je nositelj Ministarstvo znanosti i obrazovanja ističe posebno dva cilja: »1. povećanje kompetencija učenika u rješavanju problema; 2. povećanje zadovoljstva učenika u školi te motivacija njihovih učitelja i nastavnika.«⁵⁹ Kurikulska reforma na simboličan način izražava da obrazovanje treba pripremiti za budućnost i za život, a ne za skupljanje odličnih ocjena pomoću tzv. »bubanja«. Navedeni eksperimentalni projekt ističe važnost kritičkoga razmišljanja, samostalnoga i timskoga istraživačkoga rada, kreativnosti i inovativnosti, rješavanja problema nasuprot pasivnom upijanju znanja i učenju napamet. Drugim riječima, kurikulska reforma želi omogućiti obrazovanje koje će razvijati kod učenika one kompetencije potrebne za stvaran život i poticati cjeloživotno učenje. Ono što je nužno mladima 21. st. za njihov život, među ostalim, škola je koja će ih pripremiti za održivi život na Zemlji. Potrebno je obrazovanje koje će ih naučiti rješavati i spriječiti goruće probleme današnjice – globalno zatopljenje, klimatske promjene i zagađenje čije negativne posljedice proživljava velik dio čovječanstva, a nažalost, osjetit će ih i u budućnosti.

Kurikulska reforma napravila je određene pomake u zaštiti okoliša i održivom razvoju. Tako se u školskoj godini 2019./2021. uvodi međupredmetna tema *Održivi razvoj* u osnovnim i srednjim školama Republike Hrvatske. Međupredmetna tema *Održivi razvoj* proteže se kroz obvezatne i izborne predmete, kroz projekte, terensku nastavu, izvannastavne aktivnosti, ukratko rečeno, kroz školski kurikulum.⁶⁰ Prem-

⁵⁹ ŠKOLA ZA ŽIVOT, Eksperimentalne škole. Dostupno na: <https://skolazazivot.hr/oprojektu/eksperimentalne-skole/> (19. 6. 2021.).

⁶⁰ MINISTARSTVO ZNANOSTI I OBRAZOVANJA, Odluka o donošenju kurikuluma za međupredmetnu temu Održivi razvoj za osnovne i srednje škole u Republici Hrvatskoj, u: *Narodne novine*, 22. 1. 2019.

da je pohvalno što kurikulna reforma posvećuje pozornost tako aktualnoj temi, smatramo da to nije u dostatnoj mjeri učinjeno.

Uzevši u obzir ozbiljnost i žurnost situacije, ovaj rad razvija znanstveni i interdisciplinarni pristup ekološkoj i klimatskoj tematici na način koji do sada nije bio adresiran te obrađuje navedenu tematiku i preko prijedloga jednogodišnjega zasebnoga predmeta u osnovnoj i srednjoj školi. U suprotnom prijetoj opasnosti od rascjepkanosti sadržaja, nepovezanosti gradiva i manjka nužne interdisciplinarnosti što u konačnici može rezultirati manjkavim znanjem i slabom integracijom znanja i djelovanja u svakodnevni život. Također, ovo poglavlje razvija ekološko obrazovanje koje će podupirati kultivaciju mudrosti i poticati na razboritu prosudbu i djelotvorne i dugoročne promjene počevši od lokalne, regionalne, nacionalne i globalne razine. Kada bi se naime u obrazovanju više promišljalo i vodilo računa o kultivaciji mudrosti, napravio bi se veći napredak ne samo u osobnim, društvenim nego i u ekološkim pitanjima.

2.2. PRIKAZ MODELA I KOMPONENTI PREDMETA EKOLOŠKO OBRAZOVANJE I MUDROST

Ovdje prikazujemo strukturu i bitne sastavnice zasebnoga predmeta Ekološko obrazovanje i mudrost. Predmet se temelji na teorijskom dijelu rada i višedimenzionalnom konceptu mudrosti kao modela koji smo u ovom radu razvili kao ključan odgovor na ekološku i klimatsku krizu. Tim modelom razvijamo novi znanstveni i metodološki pristup koji do sada nije bio na taj način istraživani, a tiče se uključivanja mudrosti u obrazovni proces učenika s primarnim fokusom na ekološku i klimatsku tematiku. U Republici Hrvatskoj ne postoje modeli koji bi preko zasebnoga predmeta razvijali osviještenost i stjecanje znanja o zaštiti planeta Zemlje, kao i poticali mudrost kao kognitivni proces koji osposobljava da kritički i ispravno prosuđujemo te mudrost kao krjepost koja pomaže da stečena znanja razborito i dosljedno primjenjujemo na dobrobit i ljudskoga roda i globalnoga ekosustava. Model također uključuje mudrost kao osobno dobro koje podupire veću povezanost između čovjeka i prirode u stavu zahvalnosti i poštovanja. Jednom riječju, mudrost je potrebna da nas vodi prema *summum bonum*.

2.2.1. Razvoj osviještenosti i znanja te kognitivnoga vida mudrosti

Pod bitnim sastavnicama predmeta Ekološko obrazovanje i mudrost podrazumijevamo razvijanje osviještenosti i stjecanje znanja o kompleksnosti okoliša i raznih ekosustava, atmosfere i oceana, globalnom zatopljenju i klimatskim promjenama te razumijevanje pozitivnoga i negativnoga čovjekova utjecaja na svjetski okoliš. Potrebno je razumijevanje različitih društvenih, ekonomskih, političkih i kontekstualnih čimbenika koji utječu na ljudski odnos prema okolišu. Učenici također

trebaju imati priliku upoznati se s prijašnjim, sadašnjim i budućim pothvatima za rješavanje ekološke i klimatske krize.

Premda znanost već preko trideset godina upozorava na opasnosti ljudskoga zagađenja i svih posljedica koje iz toga proizlaze, ništa se značajno nije promijenilo ni učinilo. Praksa pokazuje da sama znanost ne može riješiti problem ekološke i klimatske krize jer je riječ o moralnoj krizi koja se očituje u egoizmu, nepromišljenosti i neuzimanju u obzir dugoročnih posljedica na globalni ekosustav. Uz razvijanje osviještenosti i stjecanje novih znanstvenih spoznaja potrebno je razvijati i kognitivni vid mudrosti kod učenika. Poticanjem mudrosti kao kognitivnoga procesa bolje ćemo doprinijeti promjeni *mindseta* što je nužno za rješavanje ekološke i klimatske krize. Da bi došlo do promjene u načinu razmišljanja među mladima, potrebno je razvijati mudro razmišljanje. Robert Sternberg navest će da mudro razmišljanje obuhvaća sljedeće metakomponente: 1) identifikacija problema, 2) prepoznavanje srži problema, 3) poznavanje relevantnih podataka, 4) razvijanje strategije za rješavanje problema, 5) raspodjela resursa potrebnih za rješavanje problema, 6) procjena rješenja za navedeni problem, 7) vrjednovanje povratnih informacija.⁶¹

Osim navedenih strategija mladima mogu pomoći klasici u literaturi i filozofiji, kao i primjeri mudrih ljudi i odluke koje su donosili, na osnovi kojih će imati priliku za promišljanje, razvoj dijalektičkoga mišljenja, analize, diskusije te naučiti kako stečene spoznaje mogu primijeniti na dobrobit ljudskoga roda i okoliša imajući u vidu kratkoročne i dugoročne posljedice.⁶² Učenici mogu raditi u paru gdje će imati priliku za izražavanje osobnoga mišljenja, promišljanja i diskusiju o rečenim tvrdnjama, te iznijeti prijedloge i ideje kako oni kao pojedinci mogu doprinijeti boljitku planeta Zemlje. Također, osim rada u paru, učenici mogu navoditi svoja promišljanja i u dnevniku gdje će imati prilike razvijati sposobnost procjenjivanja izrečenih tvrdnji, osmišljavanja prijedloga koji će doprinijeti većem dobru i zaštititi okoliša te ponuditi načine za realnu konkretizaciju.⁶³

Učenicima se treba pružiti mogućnost i za postavljanje istraživačkih pitanja. Naime mudrost kao kognitivni proces uključuje i sposobnost postavljanja odgovarajućih pitanja koji prodiru u srž problematike i pomažu u otkrivanju uzroka koji su doveli

⁶¹ R. J. STERNBERG, Why Schools Should Teach for Wisdom. The Balance Theory of Wisdom in Educational Settings, u: *Educational Psychologist* 36(2001.)4, 227–245., ovdje 232.

⁶² R. J. STERNBERG, *Wisdom, Intelligence, and Creativity Synthesized*, Cambridge, 2003., 165.

⁶³ R. J. STERNBERG, L. JARVIN, A. REZNITSKAYA, Teaching for Wisdom through History. Infusing Wise Thinking Skills in the School Curriculum, u: M. FERRARI, G. POTWOROWSKI (ur.), *Teaching for Wisdom. Cross-Cultural Perspectives on Fostering Wisdom*, Toronto, 2008., 44–46. Autori navode u članku o povezanosti predmeta povijesti i mudrosti. Autorica ovoga članka dodala je povezanost mudrosti i zaštite okoliša.

do određene ekološke krize. Ističemo da nije cilj samo imenovati određeni problem, nego i razumjeti kako je došlo do toga. Zato, osim poticanja istraživačkih pitanja, učenici trebaju imati prilike i za istraživanja gdje će prikupljati i istraživati relevantne podatke i literaturu te će pomoću adekvatnoga tumačenja moći iznijeti rezultate istraživanja do kojih su došli. Mudro razmišljanje vodi prema istini te svaki istraživački rad treba biti usmjeren prema otkrivanju istine o stanju i kompleksnosti okoliša, kao i o međupovezanosti s društveno-političkim kontekstom. Aktualno stanje pokazuje da je cilj steći ne samo relevantnu količinu znanja nego i unaprijediti sam proces razmišljanja koji će biti kadar ustvrditi uzročno-posljedičnu vezu i međupovezanost između čovjeka i Zemlje.

2.2.2. *Poticanje aktivnoga i odgovornoga djelovanja prema okolišu i rast u krjeposti mudrosti*

Dosad smo mogli ustanoviti da mudrost objedinjuje ne samo sposobnost razboritoga prosuđivanja nego i potiče na djelovanje za opće dobro planeta. Učenici trebaju uvidjeti da ljudsko ponašanje koje je usmjereno na dobrobit okoliša i održiv razvoj nastoji reducirati štetan ljudski utjecaj te pozitivno doprinijeti očuvanju bioraznolikosti, prirodnih resursa i kvalitete okoliša. Pozitivno ponašanje može biti uvjetovano i zbog ljudskih potreba, kao što je očuvanje zdravlja i radi sigurnosti budućih generacija od prijetećih klimatskih promjena.⁶⁴ Ključno je da se krene s konkretnim i svrhovitim djelovanjem za zaštitu okoliša.

Poželjno je da učenici što više uočavaju pozitivno ophođenje prema okolišu – to djeluje na njih više motivirajuće nego kada se kritiziraju negativni obrasci ponašanja prema okolišu.⁶⁵ Učenike je potrebno ohrabriti da mogu doprinijeti očuvanju okoliša te da preuzmu svoj dio odgovornosti uzevši u obzir osoban, obiteljski i socijalni kontekst. Nije isto je li riječ o djetetu od 8 godina ili mladoj punoljetnoj osobi. Od mlađe djece mogu se očekivati akcije u njihovoj užoj blizini, npr. akcija čišćenje vlastitoga ili školskoga vrta, dok se adolescenti mogu uključiti u aktivnosti koje promiču održivi razvoj u lokalnoj zajednici pri čemu mogu osmisliti inovativna rješenja.

Mladi i stariji mogu se uključiti u oblike ponašanja koji vode računa o zaštiti okoliša, u npr. ekološki aktivizam (aktivno sudjelovanje u ekološkim inicijativama), političko djelovanje (potpisivanje peticije, glasovanje, sudjelovanje u organizaciji),

⁶⁴ S. BAMBERG, G. MÖSER, Twenty Years after Hines, Hungerford, and Tomera. A New Meta-Analysis of Psycho-Social Determinants of Pro-Environmental Behaviour, u: *Journal of Environmental Psychology* 27(2007.)1, 14–25.

⁶⁵ S. E. GELLER, The Challenge of Increasing Proenvironment Behavior, u: R. BECHTEL, A. CHURCHMAN (ur.), *Handbook of Environmental Psychology*, New York, 2002., 528.

konzumerističko djelovanje radi zaštite okoliša (npr. recikliranje, smanjenje potrošnje energije, odabir ekoproizvoda), djelovanje u ekosustavu (npr. postavljanje kućica za ptice, sadnja drveća), promjena ponašanja na radnom mjestu (npr. smanjenje potrošnje u proizvodnji).⁶⁶ Nastavnici se mogu pritom koristiti nekim metodama kojima će poticati učenike na doprinos u zaštiti okoliša: podijeliti zahtjevnije zadatke u nekoliko manjih koji se lakše mogu obaviti, postaviti kratkoročne ciljeve i pratiti rezultate, pružiti ohrabrujuće povratne informacije, kao i potrebne korekcije (npr. u potrošnji energije), omogućiti učenicima da postave osobne ciljeve, surađuju s vršnjacima te vrjednuju vlastiti napredak.⁶⁷ Obrazovanje koje se odnosi na okoliš ne se smije shvatiti samo kao predmet u kojem se stječu znanja, nego i kao oblik odgoja u kojem se učenike potiče na usvajanje etičkih načela i moralnoga obrasca ponašanja prema zajedničkomu domu.⁶⁸

Krjepost mudrosti pritom potiče da se konkretno angažiramo u rješavanju ekološke i klimatske krize. Poticanje rasta u mudrosti kod učenika ne može se promatrati izolirano od rasta u drugim krjepostima. Uz mudrost veže se i altruizam, empatija, brižnost, samokontrola, odgovornost, pravednost, istinoljubivost, spremnost na žrtvu kao bitne ljudske kvalitete koje doprinose očuvanju okoliša i rješavanju ekološke i klimatske krize. Studije potvrđuju da će osobe koje imaju sposobnost transcendiranja vlastitih potreba, koje su društveno osviještene i altruistične prije iskazati pozitivno ophođenje prema okolišu.⁶⁹ Tako će npr. altruistične osobe pokazati veći stupanj samokontrole i biti spremnije na žrtvu od egoističnih osoba. Istraživanja potvrđuju i da će se ljudi s razvijenijim osjećajem moralne odgovornosti pozitivnije ponašati prema okolišu. Više će voditi računa o uštedi energije, recikliranju, izboru ekološki prihvatljivijega putovanja, kao i o kupnji koja je manje štetna za okoliš.⁷⁰

Učenici trebaju imati mogućnost razumjeti i iskusiti da rast u krjepostima, osobito u mudrosti, pomaže čovjeku da živi moralno i etično ne samo u odnosu prema sebi, bližnjima, zajednici nego i u odnosu prema planetu Zemlji. Uloga je nastavnika kao

⁶⁶ M. C. MONROE, Two Avenues for Encouraging Conservation Behaviors, u: *Human Ecology Review* 10(2003.)2, 113–125., ovdje 115.

⁶⁷ S. E. GELLER, Integrating Behaviorism and Humanism for Environmental Protection, u: *Journal of Social Issues* 51(1995.)4, 179–195., ovdje 187.

⁶⁸ I. CIFRIĆ, Ekološka edukacija. Utjecaj na oblikovanje novog identiteta? u: *Filozofska istraživanja* 25(2005.)2, 327–344., ovdje 339.

⁶⁹ L. STEG, C. VLEK, Encouraging Pro-Environmental Behaviour. An Integrative Review and Research Agenda, u: *Journal of Environmental Psychology* 29(2009.)3, 309–317., ovdje 311.

⁷⁰ S. BAMBERG, G. MÖSER, Twenty Years after Hines, Hungerford, and Tomera. A New Meta-Analysis of Psycho-Social Determinants of Pro-Environmental Behaviour, 15.

pozitivnoga uzora u procesu obrazovanja vitalna. Svojim primjerom može doprinijeti da se o zaštiti okoliša i mudrosti ne samo diskutira nego da se, uz mudro razmišljanje, potiče i mudro djelovanje te pohvali kada se učenik ne vodi samo svojim dobrom, nego i općim dobrom te da u skladu sa svojim mogućnostima doprinese očuvanju okoliša počevši od svoje zajednice pa nadalje. Pritom nastavnik zajedno s učenicima može izabrati one obrasce ponašanja koji se trebaju mijenjati radi zaštite okoliša, analizirati zašto dolazi do takvoga ponašanja te preispitati sustav vrijednosti koji je u pozadini toga djelovanja, prakticirati nove obrasce ponašanja i krjeposti te vrjednovati učinak navedenih promjena na kvalitetu ljudskoga života, kao i na kvalitetu okoliša.⁷¹

2.2.3. *Priroda i mudrost kao osobno dobro*

Jednu od bitnih sastavnica predmeta Ekološko obrazovanje i mudrost čini kontakt i njegovanje povezanosti s prirodom. Učenici se trebaju upoznati s istraživanjima koja potvrđuju da priroda ima brojne dobrobiti na kvalitetu ljudskoga života.

Neuroznanstvenik i psihijatar Manfred Spitzer upozorava na probleme današnjih generacija djece i mladih – sve više onih koji su ovisni o digitalnim medijima, tehnologiji i društvenim mrežama, pri čemu učestalije doživljavaju probleme s pozornošću, koncentracijom, frustriranošću, nesocijalizacijom i usamljenošću.⁷² Odlasci u prirodu i boravak u njoj lijek su i zdrava protuteža nezdravom i pasivnom stilu života. Provođenje vremena u prirodi ima blagotvoran učinak na psihičko i fizičko zdravlje, smanjenje stresa, bolju koncentraciju, poboljšanu kognitivnu funkcionalnost.⁷³ Studije potvrđuju da boravak u prirodi doprinosi i većoj razini životnoga zadovoljstva i ispunjenja, većem samopouzdanju i emocionalnoj ravnoteži. U Kanadi je 2014. godine provedeno istraživanje u kojem je preko 9000 sudionika provelo 30 minuta tijekom 30 dana u prirodi. Rezultati su pokazali kako su sudionici osjećali veći stupanj energije, vitalnosti i pozitivnih emocija, posebno očaranost i divljenje.⁷⁴ Dok u urbanim sredinama čovjek doživljava buku i zagađenje zraka što se negativno odražava na čovjekovo zdravlje, npr. poremećajima u spavanju,

⁷¹ L. STEG, C. VLEK, Encouraging Pro-Environmental Behaviour: An Integrative Review and Research Agenda, 309. Autori ne navode da je uz promjenu obrasca ponašanja prema okolišu važna i formacija u krjepostima. Autorica ovoga članka osobno je to nadodala.

⁷² M. SPITZER, *Digitalna demencija. Kako mi i naša djeca silazimo s uma*, Zagreb, 2018.

⁷³ G. MACKERRON, S. MOURATO, Happiness Is Greater in Natural Environments, u: *Global Environmental Change* 23(2013.)5, 992–1000., ovdje 993. i M. G. BERMAN, J. JONIDES, S. KAPLAN, The Cognitive Benefits of Interacting with Nature, u: *Psychological Science* 19(2009.)12, 1207–1212., ovdje 1207.

⁷⁴ E. K. NISBET, *Canadians Connect with Nature and Increase Their Well-Being. Results of the 2014 David Suzuki Foundation 30x30 Nature Challenge*, Peterborough, 2014., 7.

većom razinom stresa, višim krvnim tlakom, srčanim i respiratornim bolestima,⁷⁵ boravak u prirodi i zelenom okruženju nema takvih posljedica. Mnogi ljudi, koji su bili iscrpljeni i pod psihičkim pritiskom, doživjeli su da su prirodna okruženja, poput planina i netaknute prirode, ljekovita mjesta.⁷⁶ Čak su i oni koji pate od velikoga depresivnoga poremećaja primijetili kognitivna i afektivna poboljšanja nakon hodanja u prirodi i ta je dobrobit bila izraženija nego kod zdravih pojedinaca.⁷⁷ Howard Frankin navodi u svojem radu rezultate brojnih studija koje potvrđuju terapeutsko djelovanje divljine na emocionalno nestabilnu djecu i adolescente, na ožalošćene, na oboljele od karcinoma, PTSP-a, na psihičke bolesnike, na žrtve silovanja i incesta, na ovisnike. Boravak u divljini budi divljenje, čuđenje, poniznost, osjećaj snage i obnove.⁷⁸

Nije bez razloga skovan termin *ekoterapija* koji ističe da aktivnosti u prirodi često imaju terapijski učinak.⁷⁹ Ekoterapija obuhvaća različita područja, kao što su »terapeutsko vrtlarenje, terapiju uz pomoć životinja, tjelovježbu u prirodi, očuvanje okoliša, terapiju divljinom i terapijski rad na farmi«⁸⁰. Može uključivati i avanturističke aktivnosti, poput planinarenja i raftinga, kampiranja, čišćenja prirode, hodanja, trčanja, slikanja u prirodi. Te se aktivnosti provode u prirodnom okruženju, često u društvu ljudi, ne samo zbog zdravstvenih poteškoća nego i zbog obnavljanja umne i tjelesne snage te da se osoba osjeća bolje.⁸¹ Jedna od vodećih teorija koja objašnjava povezanost između čovjeka i prirode, biofilija, tvrdi kako je riječ o urođenoj vezi kao rezultatu evolucijskoga razvoja. Ljudi su tijekom svoje povijesti bili okrenuti prema prirodi, ponajprije zbog pronalaska hrane i skloništa, a ta je povezanost ostala zapisana i dalje u njihovim genima.⁸²

⁷⁵ G. MACKERRON, S. MOURATO, Happiness Is Greater in Natural Environments, 2.

⁷⁶ H. FRUMKIN, Beyond Toxicity: Human Health and the Natural Environment, u: *American Journal of Preventive Medicine* 20(2001.)3, 234–240.

⁷⁷ M. G. BERMAN, E. KROSS, K. M. KRUPAN, M. K. ASKREN, A. BURSON, P. J. DELDIN, S. KAPLAN, L. SHERDELL, I. H. GOTLIB, J. JONIDES, Interacting with Nature Improves Cognition and Affect for Individuals with Depression, u: *Journal of Affective Disorders* 140(2012.)3, 300–305, ovdje 303.

⁷⁸ H. FRUMKIN, Beyond Toxicity: Human Health and the Natural Environment, 237.

⁷⁹ ZAVOD ZA JAVNO ZDRAVSTVO ZAGREBAČKE ŽUPANIJE, Boravak u prirodi i zdravlje (27. 5. 2021.). Dostupno na: <https://www.zzjz-zz.hr/boravak-u-prirodi-i-zdravlje/> (10. 9. 2021.).

⁸⁰ *Isto.*

⁸¹ *Isto.*

⁸² K. ROGERS, Biophilia Hypothesis, u: *Encyclopedia Britannica* (25. 6. 2019.). Dostupno na: <https://www.britannica.com/science/biophilia-hypothesis> (9. 9. 2021.).

Predmet Ekološko obrazovanje i mudrost treba uključiti kao jednu od bitnih sastavnica kontakt s prirodom te promovirati boravak djece i mladih u zelenom okruženju. Kao što mudrost doprinosi većem životnom ispunjenju, radosti i unutarnjem spokoju, tako i boravak u prirodi doprinosi većoj kvaliteti života, zdravlju, vitalnosti i zadovoljstvu. Mudrost je promicati povezanost između čovjeka i prirode, koju će neki usporediti s »terapijom koja nema negativnih nuspojava, a dostupna je svima«⁸³. Također, istraživanja su potvrdila da djelovanje koje je usmjereno zaštititi i očuvanju okoliša doprinosi ne samo dobrobiti Zemlje nego i većoj dobrobiti čovjeka. Promjenom potrošačkih navika i brižnijim ophođenjem prema okolišu doprinijet ćemo i većem životnom zadovoljstvu pojedinca.⁸⁴

Dosad smo mogli uvidjeti da zasebni predmet Ekološko obrazovanje i mudrost objedinjuje dosad neistraženi pristup višedimenzionalnoga koncepta mudrosti u odnosu na ekološku i klimatsku tematiku te njegovu primjenu u obrazovnom sustavu. U modelu koji smo razvili integriran je kognitivni vid mudrosti s osviještenošću, promišljanjem i znanjem o ekološkim i klimatskim procesima. Drugo, obuhvatili smo mudrost kao krjepost s promicanjem aktivnoga očuvanja okoliša. Treće, postavili smo mudrost kao osobno dobro u suodnos s tijesnom povezanošću čovjeka i prirode.

Elementi takve konstrukcije ne mogu se pronaći ni u jednom školskom predmetu u Republici Hrvatskoj. Također ni jedan školski predmet ne adresira na taj način ekološku i klimatsku tematiku. Riječ je o konceptualnom izričaju koji ima za cilj istodobno upozoriti na hitnost ekološke tematike, koju hrvatski školski sustav nedostatan adresira, te ponuditi kao moguće rješenje model koji promiče višedimenzionalni koncept mudrosti preko obrazovanja o ekološkoj i klimatskoj temi budućih građana društva. S obzirom na to da u hrvatskim školama nedostaje jedan sustavniji i cjelovitiji pristup ekološkoj i klimatskoj krizi, ovdje je razvijena struktura interdisciplinarnoga i zasebnoga predmeta koji nudi smjernice za tu goruću i aktualnu tematiku. Znanje nije dostatno, potrebno je pobuditi volju i raspoloženje da ga na adekvatan način primijenimo, kao i naš pristup i doživljaj prirode – a za to je potreban i rast u mudrosti koja je *par excellence* krjepost.

Predmet bi obuhvatio ne samo prirodoznanstvene spoznaje nego i humanističke i etičke jer u korijenu ekološke i klimatske krize stoji čovjek i njegov moralno iskrivljen stav i eksploatacijsko djelovanje naspram Zemlje. Stoga je cilj razvijati kod

⁸³ M. G. BERMAN, J. JONIDES, S. KAPLAN, The Cognitive Benefits of Interacting with Nature, 1207.

⁸⁴ N. IBÁÑEZ-RUEDA, M. GUILLÉN-ROYO, J. GUARDIOLA, Pro-Environmental Behavior, Connectedness to Nature, and Wellbeing Dimensions among Granada Students, u: *Sustainability* 12(2020.)21, 1–16., ovdje 4–5.

učenika mudar intelekt, krjepostan karakter i mudro srce koje će znati reflektirati, zaštititi i voljeti naš zajednički dom – planet Zemlju.

Zaključak

Dobitnik Nobelove nagrade za mir Al Gore, zbog svojega iznimnoga zalaganja za podizanje javne svijesti o opasnosti globalnoga zatopljenja, napisao je dvije poznate uspješnice *Zemlja u ravnoteži* i *Neugodna istina*. Prema drugoj knjizi snimljen je i istoimeni dokumentarni film koji je prvi dokumentarni film u povijesti koji je dobio dva Oscara. Al Gore, kao političar i aktivist u borbi protiv klimatskih promjena, isticao je da je pitanje globalnoga zatopljenja u prvom redu moralno, a ne političko pitanje. Klimatske promjene poziv su za alarm, ali i poziv na nadu. Al Gore pritom navodi da se kineski izraz za »krizu« sastoji od dvaju znakova. Prvi označava opasnost, a drugi mogućnost. Klimatske promjene predstavljaju iznimnu opasnost za ljudski rod i Zemlju, kao i ljudsku težnju da pobjegne od neugodne istine. Klimatske promjene predstavljaju i mogućnost da se izdignemo te moralno i etički odgovorimo na globalni problem svojom brigom i odgovornošću za zajednički planet.⁸⁵ Ovaj rad zalaže se da prionemo uz opciju »mogućnost« gdje će se svatko od nas odlučiti za poštovanje života u svim njegovim oblicima i iskazati aktivnu brigu za naš zajednički dom. Pojedinaac nije dovoljan, potrebni su i brojni drugi politički, gospodarski i društveni akteri. Nastavnici koji djeluju u obrazovnim institucijama, koji promiču i njeguju znanost i kulturu mogu dati značajan doprinos ako svojim učenicima otvaraju nove vidike, razvijaju ekološku osviještenost, posebno s obzirom na održivost i stabilnost ekosustava, pružaju saznanja o ranjenosti našega planeta, kao i potrebu da zajedničkim naporima i zalaganjem odgovorimo na njezin vapaj te liječimo i povijamo ranu koju smo joj mi ljudi zadali. To bi bio put prema mudrosti kao i put ekološkoga obraćenja.

Ovaj rad otkrio je da postoje nove dimenzije proučavanja ekološke i klimatske tematike u povezanosti s višedimenzionalnim konceptom je mudrosti koji do sada nije bio na taj način istaknut i obrađen. U radu smo ustanovili da mudrost kao višedimenzionalni koncept ključan odgovor za klimatske promjene, ali i ostale ekološke poremećaje koji su rezultat čovjekova neodgovornoga ponašanja i potrošačko-izrabljivačkoga mentaliteta. Mudrost je bila nepravедno izostavljena u akademskom diskursu oko rješavanja globalne klimatske krize, te smo ovim radom željeli aktualizirati njezinu vrijednost i doprinos u rješavanju kompleksnih ekoloških problema. Naglasili smo i ulogu obrazovanja i odgoja, tj. razvili smo strukturu zasebnoga predmeta Ekološko obrazovanje i mudrost, koji za cilj ima

⁸⁵ A. GORE, *An Inconvenient Truth. The Planetary Emergency of Global Warming and What We Can Do About It*, New York, 2006., 3.

omogućiti ne samo relevantne znanstvene spoznaje o okolišu i njegovu očuvanju nego i poticati rast u mudrosti koja osposobljava za krjeposno i dosljedno djelovanje na dobrobit našega planeta Zemlje i svih njezinih stanovnika. Trebamo uložiti zajednički napor u rješavanju ekološke krize, a zasigurno je jedan od najboljih putova preko obrazovanja i odgoja, koji pritom ne smije biti samo intelektualna formacija, nego i mudrosno-krjeposna koja će nas osposobiti za održivi život na Zemlji.

THE RELATIONSHIP BETWEEN WISDOM AND ENVIRONMENTAL EDUCATION AS A RESPONSE TO THE ENVIRONMENTAL CRISIS AND CLIMATE CHANGE

Marija SERTIĆ*

Summary: *The paper analyzes the multidimensional concept of wisdom based on which it develops a structure for a separate subject in primary and secondary schools, Environmental Education and Wisdom, as one of the key responses in a constructive confrontation with the global environmental crisis, especially climate change. The cultivation of wisdom, especially through environmental education, is a necessary response to the environmental and climate crisis which are primarily an ethical crisis and a crisis of human morality. The paper is divided into two parts. The first part examines the multidimensional concept of wisdom — as a cognitive process, as a virtue, and as a personal good — which helps us recognize how our judgments and actions do good or harm to the overall life on the planet. Numerous ecological disturbances and devastation of ecosystems occur locally and globally due to the lack of wisdom and humanity's reckless activity. Wisdom provides a guideline for morally and politically responsible action and underlines the long-term rather than the short-term consequences of human impact on the Earth, especially the climate. The second part develops a model of a separate subject Environmental Education and Wisdom. We need a more serious approach to environmental education that will take into account what is ethically, wisely, and morally responsible towards the Earth and its inhabitants, and not only what brings economic profit and the satisfaction of human interests.*

Keywords: *wisdom; the multidimensional concept of wisdom; ecological crisis; climate change; climate crisis; ecological education; curriculum.*

* Marija Sertić, Ph.D., Catholic University of Croatia, Ilica 242, 10000 Zagreb, Croatia, marija.sertic@unicath.hr